

Przemoc rówieśnicza.

Próba zdefiniowania problemu w polskich szkołach

Natalia Jurkiewicz

Security
in practice

Przemoc rówieśnicza - próba zdefiniowania problemu w polskich szkołach

Opracowała: Natalia Jurkiewicz, 30.11.2022 r.

Przemoc rówieśnicza jest zjawiskiem globalnym – dotyka uczniów w każdym wieku, ma miejsce w wielu placówkach oświatowych. Zachowania przemocowe zachodzące między uczniami są często traktowane w sposób pobłażliwy, ujmowane jako naturalny element dorastania i manifestowania własnego „ja” przez dzieci i nastolatków. Co jednak, jeśli działania agresora doprowadzają ofiarę do choroby psychicznej lub targnięcia się na własne życie? Czy wtedy nadal można traktować akty przemocy jako naturalny element procesu dojrzewania?

Przemoc rówieśnicza jako pojęcie prawne nie istnieje w polskim systemie legislacyjnym. Biorąc pod uwagę skalę i destrukcyjne skutki dla agresora oraz ofiar przemocy rówieśniczej, zasadnym byłoby stworzenie zespołu specjalistów z dziedzin psychologii, socjologii, pedagogiki oraz prawa, który zająłby się stworzeniem definicji prawnej tego zjawiska. Wiąże się to oczywiście z szeregiem wyzwań, które powinny być przedmiotem osobnych rozważań.

Czym jest przemoc w ujęciu polskiego systemu legislacyjnego? W świetle ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie to **„jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste członków rodziny (...), w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą”**[1]. Definicja sprawcy przemocy rówieśniczej Oxford English Dictionary wskazuje, że agresor wykorzystuje siłę lub władzę w celu skrzywdzenia czy zastraszenia słabszych od siebie osób[2]. Opracowanie „The Effects of Peer Abuse”[3] określa dalej agresora jako jednostkę uprzywilejowaną fizycznie, intelektualnie, psychicznie czy w inny sposób (np. poprzez status w grupie, sytuację finansową itp.), która bez przyczyny, intencjonalnie wyrządza słabszej jednostce krzywdę.

Niestety nie mając do dyspozycji spójnej i pełnej definicji przemocy rówieśniczej, do której można by się odnieść w trakcie analizy sytuacji w polskich placówkach oświatowych, należy posiłkować się ujęciem prawnym przemocy w rodzinie, aby dookreślić ramy zjawiska występującego pośród niepełnoletniej młodzieży szkolnej. Przemoc rówieśnicza dotyczy osób małoletnich, w relacji przemocowej wyraźnie zaznaczona jest rola sprawcy i ofiary, przy czym

sprawca łamie normy prawne (regulaminy, przepisy porządkowe itp.) i społeczne (lekceważy istniejące lub próbuje wytworzyć nowe, zawierające element podległości i hierarchizacji normy funkcjonowania w grupie itp.). Do przemocy rówieśniczej, ze względu na rozwój cyfryzacji oraz przeniesienie aktywności do cyberprzestrzeni, może dochodzić zarówno w obrębie murów placówki oświatowej, w internatach, miejscach spędzania wolnego czasu i wypoczynku, jak i w środowisku internetowym[4]. Sprawca przemocy rówieśniczej działa w sposób intencjonalny, świadomie wykorzystując przewagę, którą ma nad ofiarą, powodując przy tym wiele negatywnych skutków: od zmniejszenia poczucia własnej wartości, po możliwość powstania zaburzeń i chorób psychicznych, których efektem może być niebezpieczne i skrajnie destrukcyjne zjawisko, jakim jest podejmowanie prób samobójczych.

Bardzo często pojęcia „przemoc” oraz „agresja” traktowane są tożsamo, a według niektórych badaczy ich zakres definicyjny pokrywa się, co według autorki artykułu jest błędem. Pojęcia te przenikają się, ale nie można ich uznać za równe. Badając literaturę przedmiotu, spotkać można się ze zdaniem Marii Stożek. Badaczka rozróżnia pojęcia pod względem celu, którym w przypadku agresji jest zadanie ofierze bólu fizycznego, a celem przemocy jest

ograniczenie wolności, powiązane z uzależnieniem dobrostanu ofiary od dobrej lub złej woli sprawcy[5]. Roman Kalina wskazuje na zaangażowanie stron w relacji sprawca-ofiara. W przypadku agresji zaangażowane są zawsze dwie strony, zaś przemoc kierowana jest jednostronnie, a ofiara pozostaje bierna[6]. Akty agresji są zazwyczaj jednorazowe, krótkotrwałe i dotyczą najczęściej ustalenia pozycji silniejszy-słabszy, przy czym każda z osób biorących udział w akcie agresji (atakujący i atakowany) może atakować i bronić się naprzemiennie. Przemoc jest najczęściej długotrwałym zjawiskiem, a sprawca przemocy ma znaczną przewagę – fizyczną i/lub psychiczną, którą wykorzystuje w celu intencjonalnego zadawania cierpienia, upokarzania itd. Sprawca przemocy czerpie satysfakcję z zadawanego

ofierze fizycznego czy psychicznego bólu, jednak nie wolno zapominać, że i on mierzy się zapewne z wieloma problemami natury psychicznej, co negatywnie wpływa na jego dobrostan.

W jaki sposób, jako osoby dorosłe, podchodzimy do problemu przemocy wśród małych dzieci? Dane statystyczne wskazują, że co trzecie dziecko w polskich szkołach pada ofiarą różnych form przemocy, której sprawcami są rówieśnicy[7]. Ilość zgłoszeń od ofiar przemocy rówieśniczej maleje wraz z ich wiekiem oraz wzrostem złożoności form przemocy. Z obserwacji badaczy Uniwersytetu SWPS[8] wynika, że:

- dzieci w wieku 8-10 lat chętnie zgłaszają każdą formę przemocy, jednak jeśli ich inicjatywa nie zostanie odpowiednio potraktowana przez adresata zgłoszenia, tracą zaufanie zarówno do osoby (np. nauczyciel), jak i instytucji (szkoła);
- zaledwie $\frac{1}{5}$ ofiar przemocy w wieku 14-18 lat zgłasza problem osobie zaufanej, przy czym im bardziej wyrafinowane i trudne do jednoznacznego zdefiniowania metody stosuje sprawca, tym rzadziej mówi o nich młodzież.

David Finkelhor[9], amerykański socjolog, na podstawie bardzo prostego przykładu wskazał, jak odmienne podejście wykazują ludzie do przemocy wymierzonej w kierunku osoby dorosłej przez osobę dorosłą oraz rówieśniczej[10]. Badacz stworzył prostą sytuację, którą każdy może sobie wyobrazić:

Joyce siedzi przy stole, zajęta, nie spodziewając się ataku. Nagle do pokoju, w którym znajduje się Joyce, wbiega napastnik i uderza ją w głowę, po czym ucieka. Joyce upada na podłogę, krzycząc z bólu.

Sytuacja A – Joyce ma 25 lat i jest w pracy – jej współpracownik natychmiast dzwoni na policję.

Sytuacja B – Joyce ma 5 lat i jest w przedszkolu – przedszkolanka podnosi głowę i pyta: „Co się tam dzieje?”.

Na podstawie analiz wyników badań zjawiska przemocy rówieśniczej badacz wysnuł wniosek, że nie ma podstaw do deprecjonowania znaczenia przemocy wymierzanej przez dzieci wobec dzieci. Nie jest ona mniej brutalna ani nie wywiera mniejszego wpływu na jednostkę niż w przypadku przemocy wśród osób dorosłych[11]. Jednak zjawiska o wyraźnie przemocowym charakterze, które mają miejsce między dziećmi i młodzieżą, są przez osoby dorosłe bardzo

często określane jako bójkki, kłótnie czy przepychanki. Może mieć to korzenie w postrzeganiu dzieci i młodzieży przez osoby dorosłe jako jednostek impulsywnych, niestosujących się do obowiązujących norm, zasad i niezważających na konsekwencje ich nieprzestrzegania. Postrzeganie przemocowych zachowań między małoletnimi rówieśnikami w kategorii niepoważnych, nieintencjonalnych oraz incydentalnych może przyczynić się do zwracania przez osoby dorosłe mniejszej uwagi na częstość destrukcyjnych zachowań oraz ich negatywne skutki dla ofiary. Osobie niepełnoletniej, podobnie jak dorosłej (pamiętać jednak należy, że dzieci i młodzież rozwijają się, co oznacza, że ich mechanizmy radzenia sobie i obronne nie są wykształcone, przez co nie działają tak efektywnie, jak u osób dorosłych), niezwykle trudno jest poradzić sobie z byciem ofiarą przemocy.

Jakie emocje i stany psychiczne towarzyszą ofierze przemocy rówieśniczej?

10-letni Szymon, upokarzany i wyśmiewany przez rówieśników z powodu talentu wokalnego:

"Poczułem się **niepotrzebny na świecie**, nie wiedziałem, **po co żyję**. **Dzieci mi wpierały, że jestem do niczego**. Pomyślałem, że może mają rację. Myślałem, żeby przestać śpiewać. Ale **bardzo lubię to robić**. Śpiewanie mnie uspokaja."(1)

1.10-latek ofiarą szkolnej przemocy. Dyrekcja: Agresja? Mocne słowo..., 18.12.2019, <https://uwaga.tvn.pl/reportaze,2671,n/10-latek-ofiara-szkolnej-przemocy-dyrekcja-agresja-mocne-slowo-oficjalna-strona-programu-uwaga-tvn,309638.html>, 08.07.2022.

Wypowiedź 10-letniego Szymona, który przez pasję do śpiewania stał się ofiarą przemocy ze strony rówieśników.

Poniżej wymienione zostały tylko niektóre negatywne skutki, z którymi muszą mierzyć się ofiary przemocy rówieśniczej:

- poczucie winy za zaistniałą sytuację;
- wstyd za bycie ofiarą i osobą, która sobie nie radzi;
- wrażenie bycia w sytuacji bez wyjścia, beznadziei;
- samotność, opuszczenie i brak pomocy;
- poczucie braku przynależności do miejsca i ludzi;
- odrzucenie przez grupę rówieśniczą, brak znaczenia dla przedstawicieli innych grup (koledzy, koleżanki, nauczyciele, rodzice);
- ciągle uczucie zagrożenia i strachu przed kolejnym upokorzeniem;
- dezorientacja, stres i brak odpowiedzi na pytania „dlaczego ja?”;
- silne dążenie do bycia niewidocznym dla innych osób, wycofanie się z relacji społecznych.

Ofiara szkolnego agresora znajduje się w bardzo trudnej sytuacji, ponieważ uległość wobec zjawiska będzie je utrwałać, a opór może wpłynąć na istotne zwiększenie aktywności sprawcy[12]. Stanie się częścią relacji opartej na przemocy może dotknąć każdego ucznia w danej placówce oświatowej, ponieważ może on/ona stać się sprawcą, ofiarą lub świadkiem zachowań przemocowych. Każda z trzech wyżej wymienionych ról będzie niosła ze sobą negatywne konsekwencje, które mogą wpływać na poziom funkcjonowania wiele lat po zaprzestaniu jej pełnienia. Uczestnictwo w relacji rówieśniczej, która oparta jest na przemocy, w żadnej z ról (sprawca, ofiara, świadek) nie niesie ze sobą żadnych pozytywnych skutków krótko- czy długoterminowych.

Dodatkowym problemem jest bagatelizowanie problemu przez osoby dorosłe: rodziców, nauczycieli, psychologów i pedagogów szkolnych, którzy z różnych przyczyn nie podejmują odpowiednich kroków mających na celu zapobieżenie lub niwelowanie zaobserwowanego czy zgłoszonego zjawiska przemocy wśród dzieci i młodzieży. Ofiara przemocy lub jej świadek, zgłaszając problem, oczekuje każdej formy pomocy: od wysłuchania, poprzez zapewnienie o podjęciu interwencji, po rzeczywiste działania, których celem będzie uporanie się z problemem. Brak reakcji osób, które powinny pełnić funkcję ochronną wobec uczniów, to dla sprawcy i jego naśladowców jednoznaczny sygnał, że takie działania nie są w żaden sposób negowane, więc może je bezkarnie kontynuować, a dla ofiary, że nikt nie jest w stanie jej pomóc.

Zjawisko przemocy wśród uczniów wywiera wyjątkowo destrukcyjne piętno zarówno na jej ofierze, agresorze, ale również świadkach zachowań przemocowych. Mając świadomość powyższego, należy zdać sobie sprawę, że przemoc rówieśnicza, doświadczana w różnej formie, dotyka około 35% uczniów polskich placówek oświatowych. Rozwój nowych technologii oraz powszechny dostęp do internetu sprawił, że szkolne mury nie ograniczają zjawiska przemocy, a jej ofiarą może paść każdy uczeń. Nastolatki, którzy padają ofiarami przemocy rówieśniczej, trzykrotnie częściej dokonują samookaleczeń oraz siedmiokrotnie częściej podejmują próby odebrania sobie życia[13].

Formy przemocy rówieśniczej.

O podejmowaniu prób samobójczych przez Polki i Polaków mówi się niewiele, a o przypadkach dotyczących dzieci i młodzieży jeszcze mniej. Fakt, że bycie ofiarą szkolnej przemocy może być przyczyną targnięcia się na własne życie przez dzieci i młodzież, jest niezaprzeczalny. Niedawna śmierć 16-letniego Filipa, który odebrał sobie życie, rzucając się z masztu

telekomunikacyjnego w Uścikowie (woj. wielkopolskie, powiat obornicki), jest kolejnym, tragicznym dowodem na siłę negatywnego oddziaływania przemocy rówieśniczej na jej ofiary[14]. Śledczy wykluczyli udział osób trzecich w akcie samobójczym, jednak postanowiono zbadać okoliczności, które skłoniły chłopaka do jego podjęcia. Prokuratura Rejonowa w Obornikach prowadzi aktualnie śledztwo w sprawie nakłonienia do targnięcia się na życie przez Filipa, który był uczniem Zespołu Szkół im. Tadeusza Kutrzeby w Obornikach. Zakończona śmiercią próba samobójcza była drugą podjętą przez Filipa, który na początku roku szkolnego po raz pierwszy próbował odebrać sobie życie. Liczne doniesienia medialne oraz wpisy w mediach społecznościowych wskazują, że chłopiec musiał mierzyć się z prześladowaniem, które miało miejsce w szkole oraz cyberbullyingiem, czyli przemocą w przestrzeni cyfrowej[15]. Grupa uczniów, która stosowała wobec Filipa przemoc, zgodnie z doniesieniami jego kolegów z klasy miała otaczać go i śpiewać każdego dnia piosenkę „sto lat”, chociaż nie było ku temu okazji, chłopiec był obiektem zaczepek słownych i fizycznych (obrażany, wyśmiewany, kłuty długopisem, szarpany) wraz z innym chłopcem[16].

Uczniowie i uczennice, będący ofiarami szkolnych oprawców, podejmują często decyzję o zakończeniu cierpienia przez targnięcie się na własne życie. Ile czasu musi trwać przemoc, żeby jej ofiara poddała się i powzięła decyzję o zakończeniu nierównej walki z agresorem? Zarówno w Polsce, jak i na świecie mnożą się informacje o nieudanych lub udanych próbach samobójczych, podejmowanych przez dzieci i młodzież. Warto pamiętać, że dane statystyczne udostępniane przez służby porządkowe oraz medyczne dotyczą tylko przypadków zgłaszanych – trudno oszacować, ile faktycznie jest nieudanych prób samobójczych podejmowanych każdego roku przez dzieci i nastolatków. Ze względu na destrukcyjne skutki dla ofiar przemocy niezwykle ważne jest poznanie zjawiska oraz wiedza, w jaki sposób odróżniać agresję od przemocy, co nie oznacza, że powinniśmy bagatelizować epizody agresji!

W celu różnicowania pojedynczych aktów agresji od przemocy rówieśniczej należy mieć na uwadze, że:

- przemoc rówieśnicza jest zjawiskiem powtarzającym się w czasie;
- agresor podejmuje zachowania mające znamiona przemocy w sposób intencjonalny;
- agresorem może być pojedyncza jednostka lub grupa osób;
- negatywne zachowania w relacji agresor-ofiara mogą przybrać formę werbalną, fizyczną, relacyjną, seksualną;

- zachowania przemocowe mogą odbywać się osobiście lub pośrednio z wykorzystaniem urządzeń i technologii.

W kolejnej części artykułu opisane zostaną w sposób szczegółowy formy przemocy rówieśniczej, z którymi uczniowie, pracownicy placówek edukacyjnych, kadra kierownicza oraz rodzice uczniów mogą się zetknąć w trakcie procesu edukacji oraz sposoby podejmowania działań w odpowiedzi na to zjawisko.

[1] Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, Dz. U. 2005 Nr 180 poz. 1493, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20051801493>, dostęp: 30.09.2022.

[2] Holland, J. (2015). *The Effects of Peer Abuse*, Johnson County Community College, Vol. 6., Issue 1 Fall 2014, art. 3., https://scholarspace.jccc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1054&context=honors_journal, dostęp: 28.11.2022.

[3] Ibidem.

[4] Cyberprzemoc rówieśnicza, jako jedna z form przemocy, jest określana mianem hejtu (ang. *hate*).

[5] Stożek M., *Przemoc w rodzinie. Zapobieganie w świetle przepisów prawa*, Instytut Psychologii Zdrowia, Warszawa 2009, s. 15-16.

[6] Pilch T., Lepalczyk I., *Pedagogika społeczna*, Warszawa 1995, s. 421.

[7] *Przemoc rówieśnicza wśród dzieci i młodzieży – zjawisko, które można zwalczyć za pomocą aplikacji mobilnej*, 14.01.2021, <https://swps.pl/nauka-i-badania/nasze-dzialania/badania-i-wdrozenia/22964-przemoc-rowiesnicza-wsrod-dzieci-i-mlodziezy-zjawisko-ktore-mozna-zwalczyc-za-pomoca-aplikacji-mobilnej>, dostęp: 30.09.2022.

[8] Ibidem.

[9] David Finkelhor – dyrektor Crimes Against Children Research Center (Centrum Badań Zbrodni przeciwko Dzieciom), współdyrektor Family Research Laboratory (Laboratorium Badań nad Rodziną), profesor Uniwersytetu w New Hampshire. Od 1977 roku zajmuje się zjawiskami wiktyimizacji dzieci, przemocy w rodzinie, rówieśniczej oraz maltretowania dzieci.

[10] Finkelhor D., *Childhood Victimization. Violence, Crime, and Abuse in the Lives of Young People*, New York: Oxford University Press 2008, s. 92, tłumaczenie i opracowanie własne.

[11] Włodarczyk J., *Przemoc rówieśnicza. Wyniki Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci*, <https://dzieckokrzywdzone.fdds.pl/index.php/DK/article/view/55>, dostęp: 26.10.2022.

[12] Krawiec S., *Niektóre uwarunkowania przemocy w Polsce. Aspekty socjologiczne*, [w:] J. Wawrzyniak (red.), *Socjologiczne i psychologiczne aspekty przemocy*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź 2007, s. 36.

[13] Włodarczyk J., Wójcik S., *Skala i uwarunkowania przemocy rówieśniczej. Wyniki ogólnopolskiej diagnozy krzywdzenia dzieci w Polsce* [w:] *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, vol. 18, nr 3, 2019.

[14] Kabaciński, M., *Samobójcza śmierć 16-latka pomimo wyraźnych sygnałów*, 21.11.2022, <https://securityinpractice.eu/samobojcza-smierc-16-latka-pomimo-wyraznych-sygnalow/>, dostęp: 29.11.2022.

[15] Ibidem.

[16] Przybysz, D., *Czy 16-letni Filip był nękanym przez swoich rówieśników?*, 24.10.2022, <https://oborniki.naszemiasto.pl/czy-16-letni-filip-byl-nekany-przez-swoich-rowiesnikow/ar/c1-9053545>, dostęp: 29.11.2022.